

МАНДРІВКА ЯК УНІВЕРСАЛЬНА МЕТАФОРА БУТТЯ В РОМАНАХ ОЛЕГА ШИНКАРЕНКА

Літературне конструювання ідентичності та онтології персонажа за допомогою концептосфери мандрівки (переміщення, трансгресії, міграційності, руху в часі та просторі) набуває універсального звучання у творах сучасного українського прозаїка Олега Шинкаренка (романи «Кагарлик», «Череп», «Перші українські роботи», мала проза). Жанрова та стилістична дифузність його текстів, особливості авторського моделювання альтернативної дійсності засобами абсурду й кіберпанку постійно актуалізують у свідомості реципієнта «нав'язливу метафору» мандрівки як єдиноможливої форми екзистенції невикорінених тождасмісно персонажів. Шизоїдизація онтологічних орієнтирів, десеміотизація класичних буттєвих патернів і форм самоідентифікації, гуманітарна кризовість технократичного штучного світу – неповний перелік проблематики творів О. Шинкаренка, кожна з яких набуває свого художнього втілення в процесі розгортання абсурдної, безкінечної й безцільної мандрівки.

Ключові слова: мандрівка; абсурд; жанрова дифузія; кіберпанк; ідентичність; альтернативна дійсність.

Уже з найбільш ранніх етапів культурогенезу людства, з усталення просторових координат людського буття (дім, своя територія, рідна земля тощо), з осягнення важливості індивідуального досвіду для фізичного та духовного виживання спільноти мандрівка набуває особливої семіотичності. Навіть найпростіші переміщення у просторі (похід до лісу, в гори чи пересікання річки) універсалізуються, перетворюючись на специфічний культурний код, наповнюючись значно глибшим світоглядним сенсом. Первісна ритуально-міфологічна структурна схема мандрівки (вихід зі спільноти – подолання незвичайного (чужого, ворожого) простору із супутніми пригодами-випробуваннями – повернення до спільноти) відіграє надважливу парадигмальну роль для подальшого розвитку культури людства, зокрема й становлення художніх практик мистецтва літератури. Мандрівка помітно перетворюється з реалії окремого людського життя на загальнокультурну універсальну з властивою їй системою семантичних веридикцій, а разом із тим і на певний літературний архетип, що виявляє себе в розгалуженій системі конкретнохудожніх форм: розважальна подорож, пізнавальна мандрівка, дорожня пригода, втеча-переслідування, паломництво, міграція, номадичний спосіб життя, фантастичні ландшафти тощо.

Мотив мандрівки є одним із найперших і найпродуктивніших у ранніх словесних жанрах, що мають на собі відбиток міфологічного світобачення (міф, казка, антична епічна поема), а тому, враховуючи

їх авантекстовість до подальших форм літературної творчості, мандрівка стає невід'ємним компонентом і середньовічних жанрів (житійна література, рицарський епос), і ренесансних (крутійський роман), і просвітницьких (роман-мандрівка, роман-виховання), і пізніших форм художньої творчості, поступово стаючи одним із метажанрів сучасної культури, оскільки може бути втіленим у різних видах мистецтва: у літературі (травелог), у кіно (роуд-муві), у живописі та графіці. Особливо відчутною роль мотиву подорожі є в тих формах художньої творчості, що мають зв'язок із міфологічним світоглядом, наприклад, у фентезі, де цей мотив входить до інваріантних і є обов'язковим для розгортання оповіді.

Така популярність мандрівки як метажанру криється вже в її первинному семіотичному ядрі: з одного боку, дорога розмикає межі оповіді, роблячи можливими будь-які сюжетні повороти й зустрічі, що дає змогу вільно та природно синтезувати в такому творі елементи інших жанрів (детектив, наукова фантастика, містика, пригоди, любовний роман тощо) та наративних стилістик (наукова, науково-популярна, публіцистична, художня та ін.), що «має на меті не просто поєднання різномірних елементів, а їх заломлення один в одному, взаємопроникнення, "просоченість" одне одним, сплетення в єдину тканину» [10, с. 280–281]. З іншого боку, виявляє себе ще один первинний світоглядний сенс мандрівки – внутрішня екзистенційна зміна героя, мандрівка – це завжди певною мірою «переживання

душевної трансформації» [4, с. 180]. Саме внаслідок своєї сюжетної відкритості та жанрової дифузності подорож стає важливим каталізатором особистісного становлення персонажа, долаючи разом із персонажем шлях від іманентної рецепції змінних ландшафтів до активного їх перетворення, зовнішнього чи внутрішнього.

Особливої ваги набуває концепт мандрівки й у сучасній літературі, адже свідомо настановна її творців на формально-змістовий експеримент, на активний діалог із реципієнтом, на розмивання жанрових і стилістичних меж, на дослідження біфуркаційних точок буття людини робить подорож семіотично насиченим і зручним щодо авторських стратегій механізмом текстотворення. Тим більше, традиційна для культурних схем укоріненість, наявність «свого» простору й місця у світі на сьогодні поступається зворотним ідеям, оскільки «у посткласичній філософській антропології припускається (якщо не стверджується), що людина такого місця не має, вона шукає його, і цей пошук латентно може становити зміст її життя. Саме такою бачиться сучасна людська ситуація в екзистенціально-феноменологічній редукації» [7, с. 141]. Тому мандрівка стає не просто відображенням окремих сторін буття особистості в часі та динамічному просторі, а загальною універсальною характеристикою екзистенційної номадичності сучасної людини, яка «долає простір з метою зафіксувати прикмети мінливого світу, осмислити та скоректувати фрагментовану ідентичність» [6, с. 11].

Відтак подорож і взагалі переміщення у просторі стає невід'ємною складовою літературної рецепції людського життя в сучасній літературі, зокрема і в українській, де вона набуває всіх можливих утілень: і власне травелог («Подорож на Пуп Землі» М. Кідрука, «Baby travel» І. Карпи), і сучасна реінтерпретація мотиву фантазмагорійної мандрівки лабіринтом («Месопотамія» С. Жадана, «Танго смерті» Ю. Винничука), і своєрідне втілення мотиву подорожі в пекло як відображення подій війни («Інтернат» С. Жадана), і метафоричні мандрівки пам'яті («Музей покинутих секретів» О. Забужко, «Забуття» Т. Малирчук), і подорож як оприявлення соціальних проблем («Фрау Мюллер не налаштована платити більше» Н. Сняданко, «Понаїхали» Артема Чапая), і спроби літературного імажिनарного моделювання геоідентичності («Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича, «Подорож із Мамайотою у пошуках України» Артема Чапая), і оприявлення концептосфери чи використання розгалуженої метафорики мандрів для побудови феноменологічного нарративу («Земля Загублених» К. Калитко, «Ловець океану» В. Єрмоленка, «І тим, що в гробах» А. Бондаря), і використання пригодницько-фантастичного потенціалу мандрів у дитячій та підлітковій літературі («Кокос із неба, або як я стала дорослою» А. Іваненко, «Мандрівки з Чарівним Атласом: Венеція» Н. Гербіш), і як елемент побудови різноманітних модусів фантастичного (твори В. Арєнєва, Д. Корній, Н. Савчук, О. Українця) чи детективного (серія творів про Івана Підпригора В. Івченка, твори А. Кокотюхи), і ліро-епічне втілення («Паломник» І. Павлюка).

Однак на тлі як жанрової (формульної, масової), так і позажанрової (немасової) ланок сучасного українського

літературного процесу і формально (текстуальна організація), і тематично помітно вирізняється творчість Олега Шинкаренка. Так, чеська дослідниця його художньої прози Т. Хланьова говорить, що письменник «з його оригінальними творами значно вирізняється з контексту української літератури. В основному це суперечить сильному потоку сучасної прози, яка зосереджена на реконструкції минулого або повторному переживанні минулих травм і заповненні провалів пам'яті. Хоча він також працює з культурними та історичними стереотипами, він прагне до сучасності та майбутнього й намагається моделювати розвиток загальної людської або національної свідомості в нових (фіктивних, апокаліптичних) умовах» [12]. Така оригінальність письма зумовлює й особливості реалізації мотивного фонду, пов'язаного з дорогою та мандрівкою. Саме з'ясування особливостей індивідуально-авторської реалізації концептосфери мандрівки як важливого засобу конструювання ідентичності персонажа та альтернативної дійсності й становить мету цієї розвідки.

Уже починаючи з ранніх творів малої прози (збірка 2007 р. «Як зникнути повністю») [про це детальніше див.: 3], у письменника формується специфічна, виразно індивідуальна жанрово-стильова система літературного конструювання життя з розгалуженою системою поетикальних засобів, що знайшла свій подальший розвиток і в романах автора: «Кагарлик» (перше видання 2014 р., друге – 2015 р.), «Перші українські роботи» (2016 р.), «Череп» (2017 р.), що й дало змогу О. Коцареву сказати, що «Олег Шинкаренко – чи не найпопулярніший абсурдист у сьогоденній українській літературі» [8]. Абсурд як базис творчого методу визначає й специфіку інтенціональної природи оповіді, яка постійно балансує між пародійно-сатиричним, сюрреалістичним та екзистенціалістським модусами, реактуалізуючи всю повноту їхніх концептів, тому мандрівка як традиційний у світовій літературі засіб розкриття проблематики для всіх трьох модусів є досить важливим конструентом письма й в О. Шинкаренка.

Текстуальна природа творів письменника досить складна, оскільки свідомо настановна автора на конструювання сюжету й персонажа на основі тригерних для сучасного суспільства проблем, а також на нонселективну дифузю жанрів, стилів, нарративів призводить до того, що загальна структура такого роману зазвичай є немонолітною, а сам твір сприймається часто як продукт андеграундний і контркультурний. Саме тому ці романи, навіть на думку самого автора, не знайшли своєї масової аудиторії: «Я розумію, що мої книжки не потрібні в Україні. Їх читають буквально сотні людей. У цьому є й своя перевага: мені не потрібно прилаштовуватися до здебільшого поганого читачького смаку, копіювати чи наслідувати вкрай погані зразки літератури, які наразі користуються великою популярністю у читачів» [5]. Проте перший роман («Кагарлик»), який починався як мультимедійний експеримент із написанням постів рівно на сто слів у соціальній мережі, з екстралітературних причин усе ж привернув значну увагу і критиків, і дослідників літератури з різних країн, оскільки писався він до 2014 року, однак, за словами М. Бриниха, «в деталях, які стосуються війни

російсько-української, автор, як би це м'яко сказати, справляє враження добре тренованої баби Ванги. Хочеться довго й виснажливо плювати через ліве плече, коли наштовхуєшся на передбачення, які протягом останніх місяців вже стали частиною нашої історії» [1]. Тому роман, який орієнтувався передусім на стереотипні страхи й архетипні сторони ідентичності українців і росіян, на хвилі політичної актуальності отримав друге перевидання і був перекладений англійською мовою, викликавши цікавість до себе таких видань, як «The Guardian», «Index on Censorship», «Samsonia Way». Інші два романи отримали теж переважно схвальні відгуки критики, потрапили до різноманітних вітчизняних рейтингів і рекомендованих переліків, проте бестселерами не стали. Зокрема, однією з причин стриманої читацької рецепції є складність її цілісного формування, адже хоча за основу сюжетобудови й характеротворення беруться актуальні для читача соціально-психологічні, політичні чи економічні проблеми, знайомі поведінкові, національні, гендерні стереотипи, історичні комплекси й конфлікти, широковідомі маскультурні знаки, однак у процесі свого розгортання в наративі вони абсолютно деконструються й десемантизуються. Етос перестає бути нормативним, стає плинним і поліморфним. Абсурдизації підлягають усі традиційні онтологічні й моральні орієнтири, що потрапляють до поля зору письменника, тому нелінійний сюжет тримається здебільшого на зовнішніх (непсихологічних) рушях, одним із яких у всіх трьох аналізованих романах О. Шинкаренка є подорож або постійне переміщення в просторі, що дає змогу з'єднувати окремі епізоди в єдину оповідь.

Ще одним аспектом, який ускладнює структуру творів письменника, є жанрова та стилістична дифузія – прагнучи до семантичної інтелектуальної деконструкції та абсурдистського пастишу, автор підкреслено створює текст за принципами умовності, моделює альтернативну реальність, що потребує синтетичних форм текстотворення, тому можна погодитись із думкою Г. Левченко, згідно з якою індивідуальний стиль О. Шинкаренка «потребує окремого визначення, оскільки тотожних йому явищ в українській літературі створено не було. Цей стиль – густа суміш інтелектуальної прози, наукової фантастики (пріоритетно – кіберпанку) та поставангардистського конструктивізму» [9, с. 287]. Налаштованість на експеримент і моделювання, що загалом характерно для інтелектуальної літератури [див.: 2], і правда визначає письмо сучасного українського автора, однак до стилістичного масиву його творчості варто також додати абсурд із його гротесковістю та екзистенціалізм із його інтуїтивним намаганням окреслити людську екзистенцію, що якнайкраще виражено в авторському визначенні своїх творів: «дуже смішне жахіття» (в оригіналі – «a very funny nightmare») [14]. Щодо кіберпанку й загалом наукової фантастики, то вони дійсно відчутно задають вектор розвитку жанрової природи творів О. Шинкаренка, проте не вичерпують її, адже до жанрового синтезу його романів також входять сатирична дистопія (що й стала джерелом цікавості до письменника польських і англійських дослідників [див.: 13; 15]), посткіберпанк із його соціальною сатирою й частковим

висміюванням і пародіюванням криптоісторичних канонів самого кіберпанку, міфпанк із його увагою до постмодерної трансфор-мації казкових мотивів (передусім ідеться про макабричну мандрівку в хагінці на курячих ніжках та деякі інші казково-билинні мотиви в романі «Череп» чи євангельський наратив у «Перших українських роботах»). Та і власне наукова фантастика в письменника здебільшого позбавлена традиційної етико-філософської перспективи, а стає лише конструктором у авторських постструктуралістських літературних текстах.

Творення ідентичності персонажа, як і альтернативної дійсності, теж несе на собі відбиток поетики експерименту та жанрово-стильової нечленованості, що виявляє себе на різних рівнях текстуальної організації. Зокрема, впадає в око ризоматичність композиції всіх романів, нагромадження епізодів і переплутування та парцеляція сюжетних ліній призводить до їх фрагментації, до розірваності часопростору – кожна нова подія має виразно іншу локацію, що позначається й на особливостях характеротворення, адже персонаж теж постає фрагментованим, нецілісним, із плинною ідентичністю: наприклад, Андрій і Олена в «Перших українських роботах» чи Іван у «Черепі» в кожній новій ситуації згідно з логікою абсурдистської оповіді реагують і діють інакше, маючи при цьому інші переконання й цінності. Також на складність визначення ідентичності впливає постійне взаємонакладання наративів (особливо це помітно в «Кагарлику»), редукція подієвості, заміна її дискурсивністю (здебільшого ми дізнаємося про події в переказі персонажів), розмивання меж персонажа (наявний у трьох іпостасях Сагайдачний у «Кагарлику», багатоликий і енантіосемічний Нейрон Онищук у «Перших українських роботах»), виразна апсихологічність оповіді, в основі зображення лежить біхевіористський принцип – персонажі не рефлексують, не взаємодіють емпатично, не здатні до співпереживання і зближення з іншими. Усе це створює ефект фрагментованої (неповної) ідентичності, процесуальне становлення якої й потребує змін, що пов'язуються в О. Шинкаренка найчастіше з метафорою подорожі, яка починається з моменту народження й триває все життя: «...тому хапаєшся вже там, назовні за все, що потрапляє до рук у найближчій досяжності, одночасно дізнаючись про існування речей геть недосяжних, але від того не менш привабливих, тому починаєш спочатку повзти, потім йти, далі – бігти, нестися, їхати, летіти і вже наприкінці, коли твоя швидкість сягає найвищої межі, ти розумієш, що досягти того, що прагнув, все одно не вийде, бо відстань до нього надто велика у цьому відносно прямолінійному тривимірному просторі» [11, с. 165].

Саме тому й зовнішня структура романів Олега Шинкаренка (сюжетобудова, моделювання альтернативної реальності), і внутрішня (конструювання ідентичності) активно послуговуються метафорою мандрівки, адже фізично переміщуючись у локусах абсурдного дистопічного світу, переживаючи зустріч із зацикленою сюрреалістичною аномальністю постапокаліптичного світу українських національних комплексів і стереотипів («Кагарлик»), із гуманістичною кризовістю споживацтва в технократичному світі («Перші українські роботи»)

або зі всеохопністю лавиноподібного побутового абсурду «русского міра» («Череп»), персонаж перебуває одночасно у внутрішній мандрівці, ірраціонально прагнучи завершити екзистенційний пошук самого себе, хоча здебільшого сам процес пошуку заміняє кінцеву мету й результати.

Таким чином, мандрівка внаслідок іманентної різноспрямованості своєї структурно-семантичної природи стає в романах О. Шинкаренка універсальною метафорою як фізичного, так і духовного буття людини в абсурдному світі без світоглядних орієнтирів.

Список використаних джерел

1. Бриних М. Ще трохи, і буде Кагарлик [Електронний ресурс] / М. Бриних // ЛітАкцент. – 08.04.2014. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2014/04/08/shhe-trohy-i-bude-kaharlyk/#comments>.
2. Ганошенко Ю. А. Інтелектуальність в романі vs інтелектуальний роман: до проблеми дифініціювання жанру / Ю. А. Ганошенко // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. – 2015. – Вип. 5. – С. 265–272.
3. Ганошенко Ю. Густо незаселений світ. Передмова / Ю. Ганошенко // Олег Шинкаренко. Як зникнути повністю. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 3–7.
4. Головченко І. Еволюція жанру подорожжя в мировій літературі / І. Головченко // Culture and Civilization. – 2017. – Vol. 7. – Is. 1A Literary criticism. – P. 180–187.
5. Естеркіна І. Олег Шинкаренко: Читачам не потрібна правда. Саме тому романи Шкляра користуються таким успіхом. Інтерв'ю [Електронний ресурс] / І. Естеркіна // Главком. – 16.08.2018. – Режим доступу : https://glavcom.ua/specprojects/kult_front/oleg-shinkarenko-chitacham-ne-potribna-pravda-same-tomu-romani-shklyara-koristuyutsya-takim-uspihom-517480.html.
6. Запороженко Ю. Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк) / Ю. Запороженко // Слово і Час. – 2009. – № 7. – С. 11–18.
7. Косяк В. А. Путешествия. Опыт феноменологической редукции / В. А. Косяк // Філософія науки: традиції та інновації. – 2014. – № 2 (10). – С. 131–140.
8. Коцарев О. Коли втілюються фантазії письменників-абсурдистів [Електронний ресурс] / О. Коцарев // День. – 27.03.2014. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/node/409517>.
9. Левченко Г. Кібернетичний екстаз та інші фатальні стратегії у романі Олега Шинкаренка «Перші українські роботи». Післямова / Г. Левченко // Шинкаренко О. Перші українські роботи. – К. : Люта справа, 2016. – С. 206–223.
10. Шачкова В. А. «Путешествие» как жанр художественной литературы: вопросы теории / В. А. Шачкова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Филология. Искусствоведение. – 2008. – № 3. – С. 277–281.
11. Шинкаренко О. Перші українські роботи / Олег Шинкаренко. – К. : Люта справа, 2016. – 224 с.
12. Chlaňová T. Oleh Šynkarenko (povídková tvorba a nepublikovaný román Dobrou chuť!) / T. Chlaňová // Ukrajíniste. – 2017. – № 11. – С. 33–46.
13. Flood A. Dystopian Ukraine novel, written on Facebook during protests, gets English translation [Електронний ресурс] / A. Flood // The Guardian. – 27.06.2016. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/books/2016/jun/27/dystopian-ukraine-novel-written-on-facebook-during-protests-gets-english-translation>.
14. Serbin B. A. «A Very Funny Nightmare»: A Q&A with Oleh Shynkarenko [Електронний ресурс] / B. A. Serbin // Sampsonia Way. – 10.08.2016. – Режим доступу : <http://www.sampsoniaway.org/interviews/2016/08/10/a-very-funny-nightmare-a-qa-with-oleh-shynkarenko/>.
15. Ursulenko A. Wojna w dystopii – dystopia jako antywojna (na materiale powieści Kaharlyk Ołeha Szynkarenki) / A. Ursulenko // Slavia Occidentalis. – 2016. – T. 73/2 Literaria. – S. 95–108.

Ю. А. Ганошенко,

Запорожский государственный медицинский университет, г. Запорожье, Украина

ПУТЕШЕСТВИЕ КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ МЕТАФОРА БЫТИЯ В РОМАНАХ ОЛЕГА ШИНКАРЕНКО

Литературное конструирование идентичности и онтологии персонажа с помощью концептосферы путешествия (перемещение, трансгрессии, миграции, движения в пространстве и времени) приобретает универсальное звучание в произведениях современного украинского прозаика Олега Шинкаренко (романы «Кагарлык», «Череп», «Первые украинские работы», малая проза). Жанровая и стилистическая диффузность его произведений, особенности авторского моделирования альтернативной действительности средствами абсурда и киберпанка постоянно актуализируют в сознании реципиента «навязчивую метафору» путешествия как единственно возможной формы экзистенции неукорененных самотождественно персонажей. Шизоидизация онтологических ориентиров, десемантизация классических паттернов бытия и форм самоидентификации, гуманитарный кризис технократического искусственного мира – неполный перечень проблематики романов О. Шинкаренко, каждая из которых находит свое художественное воплощение в процессе разворачивания абсурдного, бесконечного и бесцельного путешествия.

Ключевые слова: путешествие; абсурд; жанровая диффузия; киберпанк; идентичность; альтернативная действительность.

Yu. A. Ganoshenko,
Zaporizhzhya State Medical University, Zaporizhzhya, Ukraine

**JOURNEY AS A UNIVERSAL METAPHOR OF BEING
IN OLEH SHYNKARENKO'S NOVELS**

The main object of the article is the use of the universal metaphor of journey as the author's strategy for constructing a character's identity and for an absurd text creation. The aims of this study are the identification of the features of the author's rethinking of the journey (and literary genres associated with it) and revealing the characters' identity creation specifics in Oleh Shynkarenko's novels. The object has an internal organization and requires an interdisciplinary and multi-methodological approach. The use of hermeneutic, phenomenological and psychoanalytical methods makes possible the study of the problem of absurdist text creation. Meanings, codes, and forms of cultural memory in their fragmentary forms are also intersected. The literary construction of a character's identity and ontology with the help of the concepts of the journey (displacement, transgression, migration, movement in time and space) acquire a universal form in the works of the contemporary Ukrainian prose writer Oleh Shynkarenko (novels Kaharlyk, Skull, First Ukrainian Robots, short stories). His works genre and stylistic diffusion, as well as the peculiarities of the author's modeling of an alternative reality by means of absurdity and cyberpunk, are constantly updating in the recipient's mind the "obsessive metaphor" of the journey as the only possible form of existence of characters with nomadic identity. The deformation of ontological landmarks, desemiotisation of classical existential patterns and forms of self-identification, humanitarian crisis in a technocratic artificial world is an incomplete list of problems discussed in O. Shynkarenko's works. Each of them acquires its artistic embodiment in the process of deploying an absurd, endless and aimless journey.

Key words: journey; absurd; genre diffusion; cyberpunk; identity; alternative reality.